

Niko Toš, ured.

VREDNOTE V PREHODU VII.

Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah SJM – ISSP 1991–2012

VREDNOTE V PREHODU VII.

Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah

SJM – ISSP 1991–2012

Niko Toš, ured.

Knjižna zbirka:

DOKUMENTI SJM 21

Urednik zbirke:

dr. Slavko Kurdija

Izdajatelj in založnik:

Edition Echoraum, Wien in

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK, Ljubljana.

Recenzenta:

dr. Zdravko Mlinar

dr. Karl H. Müller

dr. Zdenko Roter

Likovna oprema in prelom:

Polona Mesec-Kurdija

Tisk:

Present, d.o.o., Dolenjska c. 43, Ljubljana

Naklada:

300 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.653(497.4)«1991/2012»

VREDNOTE v prehodu VII. : Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah : SJM - ISSP 1991-2012 / Niko Toš, ured. - Wien : Echoraum ; Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK, 2013. - (Knjižna zbirka Dokumenti SJM ; 21)

ISBN 978-961-235-615-6 (Fakulteta za družbene vede)

1. Toš, Niko

266352640

Knjigo je sofinancirala Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

KAZALO

PREDGOVOR

Pojasnila in zahvale

Niko Toš 7

MEDNARODNI DRUŽBOSLOVNI RAZISKOVALNI PROGRAM (International Social Survey Programme – ISSP) – UVOD

Vstop v mednarodno primerjalno raziskovanje

Niko Toš 13

Mednarodni družboslovni anketni program

ISSP (international social survey programme)

in problemi primerjalnega družboslovnega raziskovanja

Mitja Hafner - Fink 21

MEDNARODNI DRUŽBOSLOVNI RAZISKOVALNI PROGRAM – PRIKAZ VSEBIN IN REZULTATOV

1.0 STALIŠČA DO RELIGIJE IN CERKVE, ISSP, Religion: 1991, 1998, 2008

Niko Toš, Zdenko Roter, Peter Klinar, Boštjan Markič, Cveto Trampuž,
Mitja Hafner - Fink, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija,
Janez Štebe, Sergio Švara, Vlado Miheljak, Ivan Bernik,
Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk 53

1.1 Raziskave v Sloveniji:
medčasovne primerjave 1991, 1998, 2009 55

1.2 Mednarodne primerjave raziskav
v štiridesetih državah sveta: meritev 2008 72

2.0 STALIŠČA DO DRUŽBENE NEENAKOSTI, ISSP, Social Inequalities: 1992, 1999, 2009

Niko Toš, Peter Klinar, Zdenko Roter, Boštjan Markič, Cveto Trampuž,
Mitja Hafner - Fink, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija,
Janez Štebe, Sergio Švara, Vlado Miheljak, Ivan Bernik,
Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk 143

2.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave 1992, 1998, 2009	145
2.2	Mednarodne primerjave raziskav v osemtridesetih državah sveta: meritev 2009	164
3.0	STALIŠČA DO OKOLJA, ISSP, Environment: 1993, 2000, 2010 Niko Toš, Zdravko Mlinar, Boštjan Markič, Cveto Trampuž, Pavle Gantar, Brina Malnar, Mitja Hafner - Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Janez Štebe, Sergio Švara, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk, Špela Zajšek	207
3.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave 1993, 2000, 2011	208
3.2	Mednarodne primerjave raziskav v dvaintridesetih državah sveta: meritev 2010	228
4.0	VREDNOTENJE DRUŽINE IN SPREMINJANJE SPOLNIH VLOG, ISSP, Family: 1994, 2002, 2012 Niko Toš, Cveto Trampuž, Maca Jogan, Brina Malnar, Mitja Hafner - Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Janez Štebe, Sergio Švara, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk, Špela Zajšek	291
4.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave 1993, 2003, 2012	292
4.2	Mednarodne primerjave raziskav v štiriintridesetih državah sveta: meritev 2002	312
5.0	NARODNE IDENTITETE, ISSP, National identity: 1995, 2003 Niko Toš, Peter Klinar, Cveto Trampuž, Brina Malnar, Mitja Hafner - Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Janez Štebe, Sergio Švara, Vlado Miheljak, Ivan Bernik, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk	371
5.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave 1994, 2003	373
5.2	Mednarodne primerjave raziskav v štiriintridesetih državah sveta: meritev 2003	376

6.0	STALIŠČA DO RAZUMEVANJA VLOGE DRŽAVE, ISSP, Role of Government: 1996,2006	
	Niko Toš, Brina Malnar, Mitja Hafner - Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Vlado Miheljak, Janez Štebe, Ivan Bernik, Sergio Švara, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk	447
6.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave za Slovenijo 1995, 2006	449
6.2	Mednarodne primerjave raziskav v triintridesetih državah sveta: meritev 2006	462
7.0	STALIŠČA DO DELA, ISSP, Work orientation: 1997, 2005	
	Niko Toš, Veljko Rus, Brina Malnar, Mitja Hafner - Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Ivan Bernik, Vlado Miheljak, Janez Štebe, Sergio Švara, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk	521
7.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave 1997, 2005	522
7.2	Mednarodne primerjave raziskav v enaintridesetih državah sveta: meritev 2005	538
8.0	SOCIALNA OMREŽJA IN SISTEMI OPORE, ISSP, Social Networks: 2001	
	Niko Toš, Brina Malnar, Mitja Hafner - Fink, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Janez Štebe, Sergio Švara, Ivan Bernik, Vlado Miheljak, Hajdeja Iglič, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk	611
8.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave 2000	612
8.2	Mednarodne primerjave raziskav v osemindvajsetih državah sveta: meritev 2001	627
9.0	STALIŠČA O RAZUMEVANJU VLOGE DRŽAVLJANA, ISSP, Citizenship: 2004	
	Mitja Hafner - Fink, Niko Toš, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Vlado Miheljak, Janez Štebe, Sergio Švara, Ivan Bernik, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk	687

9.1	Raziskave v Sloveniji: medčasovne primerjave 2003	688
9.2	Mednarodne primerjave raziskav v osemindvajsetih državah sveta: meritev 2004	699
10.0	STALIŠČA O PROSTEM ČASU IN ŠPORTU, ISSP, Leisure Time and Sport: 2007 Niko Toš, Mitja Hafner - Fink, Brina Malnar, Samo Uhan, Slavko Kurdija, Ivan Bernik, Sergio Švara, Vlado Miheljak, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk	761
10.1	Prikaz rezultatov meritve v Sloveniji 2006	762
10.2	Mednarodne primerjave raziskav v štiriintridesetih državah sveta: meritev 2007	770
11.0	STALIŠČA DO ZDRAVJA IN ZDRAVSTVENEGA VARSTVA, ISSP, Health and health care: 2012 Niko Toš, Brina Malnar, Mitja Hafner - Fink, Slavko Kurdija, Samo Uhan, Ivan Bernik, Vlado Miheljak, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk, Špela Zajšek	829
11.1	Prikaz rezultatov meritve v Sloveniji 2011	830
	STVARNO KAZALO	841

PREDGOVOR

Pojasnila in zahvale

Niko Toš

V okviru knjižne zbirke Vrednote v prehodu, Dokumenti SJM, so doslej izšle knjige:

- Vrednote v prehodu I., Slovensko javno mnenje 1968–1990, Ljubljana, Dokumenti SJM 5, Ljubljana, 1997;
- Vrednote v prehodu II., Slovensko javno mnenje 1990–1998, Ljubljana, Dokumenti SJM 6, Ljubljana, 1999;
- Vrednote v prehodu III., Slovensko javno mnenje 1999–2004, Ljubljana, Dokumenti SJM 10, Ljubljana, 2004;
- Vrednote v prehodu IV., Slovensko javno mnenje 2004–2009, Ljubljana, Dokumenti SJM 16, Ljubljana, 2009;
- Vrednote v prehodu V., Slovenija v evropskih primerjavah, Slovenska družboslovna raziskava 2002–2010, Ljubljana, Dokumenti SJM 19, Ljubljana, 2012;
- Vrednote v prehodu VI., Slovenija v mednarodnih primerjavah 1992–2011, Slovenska/svetovna raziskava vrednot 1992–2011, Ljubljana, Dokumenti SJM 20, Ljubljana, 2012.

V zamisli oz. pripravi sta še dve knjigi, osma, ki bo zaokrožila prikaz vseh mednarodnih primerjalnih raziskav v okviru programa SJM, in deveta, ki bo predstavila medčasovni potek slovenskih raziskav v okviru longitudinalnega projekta SJM 1968–2012.

Tokrat je pred nami knjiga Vrednote v prehodu VII., Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah, SJM–ISSP 1991–2012, ki predstavlja popoln pregled rezultatov raziskav v okviru programa SJM–ISSP, opravljenih v obdobju 1991–2012. V uvodnem delu knjige sta sestavka, ki prikazujeta pobude in okoliščine, ki so privedle do velikih družboslovnih primerjalnih projektov in potek vključevanja slovenskega družboslovnega raziskovanja v njih (Toš); podrobneje so opisani projekt ISSP, njegov nastanek, metodološka izhodišča in načela sodelovanja, izbira tem ter doslej raziskovane teme, prikaz raziskovalnih dosežkov itd. (Hafner - Fink). Osnovna vsebina knjige, torej prikaz rezultatov doslej raziskovanih tem, je predstavljena v enajstih poglavjih (od 1.0 do 11.0). Tako je na primer v

poglavju 1.0 prikazana tema ISSP Religion – Stališča do religije in cerkve, ki je bila v okviru programa ISSP doslej raziskovana trikrat (1991, 1998 in 2008). V prvem delu tega poglavja so prikazani rezultati treh meritev v okviru programa SJM in na slovenskih vzorcih. V drugem delu tega poglavja pa so prikazani rezultati meritev v okviru mednarodnega programa za leto ISSP 2008 za štirideset vključenih držav. Vsa preostala poglavja prikazujejo najprej rezultate slovenskih meritev, ki so jim v drugem delu dodani mednarodni primerjalni prikazi. Le za zadnja tri programska leta velja, da smo v mednarodni prikaz vključili datoteke iz predhodnih meritev ali pa da mednarodnega prikaza nismo dodali, ker datoteke še niso dostopne.

Rezultati slovenskih meritev so predstavljeni na temelju operacionalizacij (vprašalnikov) ob zadnji meritvi (npr. ISSP 2008 na podlagi vprašalnika SJM 2009). Razporeditev vprašanj in njihovo označevanje ustrežata zadnjemu uporabljenemu vprašalniku. V prikazu pa so dodani tudi vprašanja in podatki iz predhodnih meritev, ki v zadnji meritev niso bila vključeni. Popoln vpogled v posamezne vključene slovenske datoteke, tudi v sociodemografski del in v dodatna vprašanja in problemske sklope, ki presegajo konceptualizacijo ISSP, kakor tudi vpogled v tematsko sestavo posameznega vprašalnika SJM, ponujajo šifrirne knjige raziskav SJM po ustreznih letih, objavljene v seriji Vrednote v prehodu I.–IV. Vsi številčni prikazi rezultatov so zaokroženi na eno decimalno in praviloma predstavljajo deleže celotnih vzorcev v raziskave vključenih respondentov. V šifrirnih knjigah so tudi informacije o vzorčnih osnovah in »osebni« opisi posameznih raziskav. Mednarodni primerjalni del izbranega tematskega sklopa posreduje pregled rezultatov za dežele, ki so raziskavo izvedle in katerih rezultati so vključeni v mednarodne primerjalne datoteke ISSP. Število vključenih držav od teme do teme variira. Morebitna odstopanja v številčnih (medčasovnih) prikazih za Slovenijo in v mednarodni primerjavi so posledica razlik v postopkih urejanja datotek (npr. izločanja NA).

Raziskovalna skupina SJM v sestavi Peter Klinar, Boštjan Markič, Cveto Trampuž, Zdenko Roter, Zdravko Mlinar in Niko Toš je že sredi osemdesetih let razpravljala in se zavzemala za odpiranje programa SJM v mednarodni prostor, pogoji za prehod v ta prostor pa so bili izpolnjeni šele z osamosvojitvijo Slovenije. Rezultati tega zavzemanja in prizadevanj so dokumentirani v zbirki Vrednote v prehodu.

Tudi za raziskave, ki so prikazane v sedmi knjigi, sem odgovoren predvsem urednik, ki sem skozi dolgo dobo vodil projekt SJM in skrbel za njegove mednarodne vključitve.

Uporabniki gradiva Vrednote v prehodu VII. se lahko pri iskanju zelenih vsebin vselej oprejo tudi na stvarno kazalo, ki je v dodatku. V podporo pa jim lahko služijo tudi stvarna kazala iz predhodnih knjig in »Pregled vprašanj in vsebin v okviru

---

projekta Slovensko javno mnenje 1968–2011« (S. Švara). Ta pregled je dostopen na domači strani CJM: <http://www.cjm.si/edokumenti>. Dostop do datotek ISSP zagotavlja Arhiv družboslovnih podatkov FDV (<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/>) ter osrednji evropski družboslovni arhivski center, (<http://www.cesda.org/>), dostopni pa so tudi na naslovu: <http://www.issp.org/>. Dostop do gradiv, objavljenih v tej in vseh predhodnih knjigah Vrednote v prehodu, je mogoč tudi prek naše domače strani: <http://www.cjm.si/>.

Za ureditev knjig v zbirki Vrednote v prehodu – in tudi za zadnjo – so zaslužni vsi raziskovalci in sodelavci projekta SJM, ki so izpisani kot soavtorji. Za ureditev celotnega gradiva pa je zaslužna tudi gospa Ivi Kecman, tajnica centra.

Seveda pa bi med zaslužne morali zapisati stotine raziskovalcev iz vseh udeleženi držav, ki v mednarodni raziskovalni program vnašajo svoje znanje, ideje in vztrajnost. Ob vsem tem velja posebna zahvala vsem sto tisočim raziskovankam in raziskovancem v Sloveniji, v Evropi in po svetu, ki so v raziskavah sodelovali, ki so raziskovalcem pripovedovali o svojih stališčih, pogledih, vrednotah, o svojih pričakovanjih in bojaznih, o svojih življenjskih razmerah ... Hvala vsem!

Kamnik, 13. 3. 2013

Niko Toš, urednik

**MEDNARODNI
DRUŽBOSLOVNI
RAZISKOVALNI PROGRAM
(International Social Survey
Programme – ISSP) – UVOD**

Vstop v mednarodno primerjalno raziskovanje

Niko Toš

Povzetek

Gre za prispevek k zgodovini slovenske sociologije, posebej empiričnega družboslovnega raziskovanja. V njem je prikazan razvoj medkulturnega in mednarodnega raziskovanja v drugi polovici preteklega stoletja, nakazane so okoliščine, v katerih so nastajali prvi obsežni medkulturni primerjalni projekti, predvsem ISSP, EVS/WVS in ESS. Opisan je potek vključevanja Slovenije v program ISSP in nakazan pomen publiciranja rezultatov iz mednarodnih raziskav; opisana je serija publikacij Vrednote v prehodu I.–VII.

Osnovni pojmi: primerjalno družboslovje, metode medkulturnega in mednarodnega primerjalnega raziskovanja, International Social Survey Programme

Knjiga Vrednote v prehodu VII. – Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah – je raziskovalni dokument, ki govori o nastanku, razvoju ter rezultatih mednarodnega družboslovnega empiričnega raziskovalnega programa, običajno označevanega kot ISSP (International Social Survey Programme). Projekt je zasnovala skupina družboslovcev iz ZR Nemčije, Velike Britanije, ZDA in Avstrije (Smith, 2009), nekako v prvi polovici osemdesetih let. Skoraj sočasno, ob podobnih spodbudah in v istem okolju (Ester-Halman-de Moor, 1993; Halman et al, 2005), je nastal tudi koncept raziskave EVS (European Values Survey), ki se je konec tega desetletja razvil v WVS (World Values Survey; Inglehart, 1997). V obeh primerih (ISSP in EVS/WVS) gre za obsežna, lahko rečemo infrastrukturna longitudinalna družboslovna programa, zgrajena na temeljnem dognanju o spoznavnem dometu primerjalnega družboslovja (Toš, 2010). Že skoraj dvesto let je od tega, ko je Durkheim (1895/1963) zapisal, da primerjalna sociologija ni le posebna sociološka disciplina, temveč sociologija sama po sebi. Ves poznejši razvoj sociologije, iz klasičnega obdobja v moderno, pritrjuje pomenu interkulturnega, meddružbenega, meddržavnega raziskovanja, ki se po spoznavnem pomenu in dometu pridružuje interdisciplinarnemu raziskovanju. Čeprav po svojem izhodišču kulturno in nacionalno zamejeno, družboslovje pri odkrivanju novih, inovativnih povezav vse bolj zgublja nacionalni karakter (SSRC, 2006). Vse bolj očitno

postaja, da tako imenovana domača spoznanja, omejena na posamezna kulturna, nacionalna okolja, posamezne sisteme, terjajo vse bolj svojo medkulturno, med-sistemske rekonceptualizacije ter svojo primerjalno potrditev. O tem priča razvoj metodoloških konceptov primerjalnega raziskovanja (Przeworski-Teune, 1970; Scheuch, 1967; Mlinar-Splichal, 1988, Haller, 2002, Jowell, 2007; Müller-Toš, 2009), o tem pričajo tudi obsežne mednarodne, primerjalne empirične družboslovne raziskave, kot npr. že klasična *The Civic Culture* (Almond-Verba, 1963) in nekaj poznejša *Political Action*, raziskava o politični participaciji v zahodnih demokracijah (Barnes-Kaase-Inglehart-Klingemann, 1979) – in vrsta drugih.

V prostor in tok primerjalnega raziskovanja v tem času, sicer z omejitvami, vstopa tudi takratna jugoslovanska oz. slovenska sociologija (Mlinar, 2006; Toš, 2010). Vse bolj se je izrazila potreba po odpiranju jugoslovanskega raziskovalnega prostora v svet, preseganje njegovih ideoloških in sistemskih zamejitev. Dodatna spodbuda in kontekstualni okvir razvoja primerjalnega družboslovja v tem času sodoločata procesa demokratizacije in globalizacije svetovnih družb. Kontekstualni pogoji za razvoj in uveljavljanje mednarodnega primerjalnega raziskovanja pa je razvita »domača« družboslovna raziskovalna praksa, torej razvito družboslovno raziskovanje. In prav to je bila značilnost, lahko bi rekli prednost, ljubljanske sociološke šole.

Pod takšnimi vplivi in v takšnih razmerah so nastajali in se razvijali projekti ISSP, EVS, WVS, CSES¹ in končno tudi ESS². In v danih omejenih razmerah razvoja sociologije v Jugoslaviji oz. v Sloveniji v sedemdesetih in osemdesetih letih minulega stoletja se je oblikovalo in tudi izrazilo spoznanje o potrebi in hkrati o nemogućnosti za vključevanje v mednarodne primerjalne projekte. Šele v začetku 90. let se nam je prostor mednarodnega primerjalnega raziskovanja odprl.

O slovenski vključitvi v program ISSP sem se leta 1987 najprej pogovarjal s takratnim predstojnikom Inštituta za primerjalno družboslovno raziskovanje in ustanoviteljem osrednjega arhiva družboslovnega raziskovanja pri kölnski univerzi,³ profesorjem Erwinom Scheuchom, ki je bil tedaj osrednja osebnost t. i. kölnske sociološke šole (npr. 1968, 1989, 1990), naslednikom Reneja Königa (1970). Zavzel se je za našo vključitev v program ISSP, katerega soustanovitelj je bil. Ob obisku v Ljubljani leta 1988, kjer je bil naš gost in udeleženec na mednarodnem posvetovanju o medkulturnem in mednarodnem raziskovanju,⁴ je našo vključitev

-
1. The Comparative Study of Electoral System.
  2. European Social Survey.
  3. Institut für vergleichenden Sozialforschung, Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung, Universität zu Köln.
  4. Research Council Meeting, ISA: Cross Cultural and International Research: Theories, Methods, Project, Organization, Centralization vs Decentralization, ki je potekal v Ljubljani 1.–4. septembra 1988 v soorganizaciji FSPN, Univerza v Ljubljani.

izrecno podprl. Predlog za vključitev z ustrežno utemeljitvijo smo posredovali koordinatorju ISSP profesorju Rogerju Jowellu (1998, 2007), ki nam je po slabem letu dni posredoval odgovor, češ da ne izpolnjujemo temeljnega pogoja »nacionalne reprezentativnosti«. Slovenije tedaj še niso znali prepoznati kot »nacije« v smislu vstopnih pravil, mi pa nismo mogli izpolniti zahteve, da bi raziskavo vodili na »jugoslovanskem reprezentativnem vzorcu«. ⁵ Tako smo morali počakati še dve leti, do razpada Jugoslavije in osamosvojitve, ko nam je bil ponujen in priznan status članice ISSP.

Še pred formalno vključitvijo, konec leta 1991, smo v ISSP dejansko vstopili z izvedbo tematske raziskave ISSP 1991 Religion, torej raziskave o religioznosti in stališčih do cerkve. Odtlej smo dejavni člani velike akademske skupnosti raziskovalcev iz več kot petdeset univerz in inštitutov⁶ z vseh celin. Vpletili smo se v pomembno akademsko raziskovalno omrežje (Haller, Jowell, Smith, 2009), razvili delovne in prijateljske povezave z raziskovalci iz pomembnih družboslovnih raziskovalnih središč po svetu. Na ravni visokih metodoloških standardov izpolnjujemo dogovorjene obveze. Odkar smo se vključili v program (1991), smo tako izvedli skupaj 22 tematskih raziskav na nacionalnih reprezentativnih vzorcih in s tem raziskovalno posegli v pomembne družbene probleme in disciplinarne teme. Izvedene raziskave zajemajo razumevanje vloge sodobne države in procese demokratizacije, pojave socialnih omrežij in družbenih podpornih sistemov, pojave in vrednotenja družbene neenakosti, spreminjanje vloge družine in spolnih vlog, vrednotenje dela in delovne orientacije, pojave sekularizacije, religioznosti in stališča do cerkve, stališča do okolja, izražanje nacionalnih identitet v razmerah odprte in globalizirane družbe, razumevanje vloge državljana itd. Seveda bi brez obsežne metodološke in operativne izkušnje, zbrane v okviru programa SJM (od 1968 do danes), ne mogli prevzeti in izpeljati tako obsežne raziskovalne naloge, ki kontinuirano poteka že četrto stoletja – z jasno orientacijo v prihodnje.

Publicistični projekt Vrednote v prehodu (VP) se s sedmo knjigo zaokroža, a ne zaključuje. Knjige VP I.–IV. dokumentirajo zasnove in vsebine vseh raziskav, ki smo jih v okviru programa Slovensko javno mnenje izvedli v času od leta 1968 do 2009. V štirih knjigah so tako nanizane operacionalizacije prav vseh raziskav, prav vseh tem, dobesedno vseh vprašanj in vseh dobljenih odgovorov, prikazanih na strnjen način, v deležih – v obliki popolnih šifrirnih knjig. Šifrirne dokumente

-
5. Podobno neuspešna so bila v tem času tudi prizadevanja raziskovalcev z Inštituta za sociologijo Univerze v Ljubljani.
  6. V program ISSP je bilo leta 2009 vključenih 56 akademskih raziskovalnih ustanov iz 40 držav z vseh celin.

raziskav, ki smo jih opravili v letih 2010–2012⁷, smo dodajali h gradivom v knjigah VP V.–VII., tako da smo dopolnili prikaz raziskav, opravljenih do vključno leta 2012.

Posebnost knjig Vrednote v prehodu V.–VIII. je v tem, da vsebujejo preglede rezultatov več zaporednih meritev istih tem, torej medčasovne primerjave, ob vsaki temi pa na temelju zadnje dostopne mednarodne datoteke še mednarodne primerjave. Tako smo v peti knjigi (VP V.) uredili in prikazali rezultate Evropske družboslovne raziskave, ESS 2002–2012, v šesti knjigi (VP VI.) rezultate Evropske in Svetovne raziskave vrednot, EVS/WVS 1992–2011, sedma knjiga (VP VII.) prikazuje rezultate raziskav ISSP, 1991–2012, osma knjiga (VP VIII.) pa bo namenjena prikazu rezultatov vseh drugih mednarodnih primerjalnih raziskav, ki smo jih v okviru programa Slovensko javno mnenje sosnovali oz. v njih sodelovali v obdobju 1987–2012.⁸ Kot pomembni dokumentarno publicistični nalogi pa nam ostajata še ureditev in prikaz vseh tematskih raziskav iz longitudinalnega programa SJM 1968–2010. Pred nami je torej še velik strokovno dokumentarni napor.

Program ISSP glede na razmere v polju primerjalnega raziskovanja v sedemdesetih in osemdesetih letih pomeni – tako v svetovnem in še posebej v slovenskem prostoru – pomembno nadgradnjo: prehod v sistematično longitudinalno medkulturno oz. mednarodno raziskovanje, ki ga usmerja združba enakopravnih sodelujočih akademskih raziskovalcev ob polni lastni iniciativi in odgovornosti. Vsaka sodelujoča akademska raziskovalna skupina iz posamezne države namreč pri gradnji in izvajanju programa ISSP sodeluje enakopravno in s polno odgovornostjo do vseh preostalih. Sodelujoči enakopravno razvijajo koncepte raziskav in njihovo metodologijo, izbirajo osrednje tematike in se sporazumevajo o primernih operacionalizacijah, določajo vstopne in izstopne pogoje, termine in časovne poteke itd. Sredstva za izvajanje raziskav pa so v celoti na plečih nacionalnih raziskovalnih skupin. Samo na tej podlagi sta bila mogoča sporazum in visoka solidarnost med raziskovalci. Pripoved o meddržavnem in medinstitucionalnem povezovanju je prepletena z lepimi zgodbami o povezovanju med sodelujočimi, med raziskovalci. Pomemben izraz ustvarjalnosti te skupnosti raziskujočih in še večje skupnosti uporabnikov rezultatov raziskav je veliko število, več tisoč⁹ znanstvenih publikacij,

7. Svetovna raziskava vrednot 2011, šifrirna knjiga, vključena v VP VI.; International Social Survey Programme: Vrednotenje družine in spreminjanje spolnih vlog (ISSP 2011), Stališča do zdravja in zdravstvenega varstva (ISSP 2012), šifrirni knjigi, vključeni v VP VII.
8. Med njimi predvsem Aufbruch der Kirchen in Ost- und Mitteleuropa, Euromodul – Kvaliteta življenja, Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe, The Comparative Study of Electoral Systems, Avstrijsko-slovenska raziskava nacionalizma idr.
9. Pregled publikacij do leta 2009 – 442 knjig, 1530 člankov v monografijah, 500 raziskovalnih poročil itd.

člankov, poročil in knjig. V antologijski izbor ISSP je uvrščenih enajst knjig – in med njimi je zapisana tudi knjiga: Niko Toš, Peter Ph. Mohler and Brina Malnar, eds., *Modern Societies and Values. A Comparative Analysis Based on ISSP Project*, Ljubljana, FSS, University of Ljubljana, Mannheim, ZUMA, 1999.

V predgovoru k tretji knjigi sem zapisal in v šesti knjigi ponovil, da gradiva v knjigah *Vrednote v prehodu* niso namenjena zgolj zvedavemu, ampak predvsem poučenemu bralcu. To še posebej velja za gradiva v peti, šesti in sedmi knjigi. Za njihovo uporabo je koristno poznavanje logike in metod empiričnega raziskovanja družbenih pojavov in procesov – in seveda ustrezna teoretska poučenost; koristno je poznavanje metodoloških osnov primerjalnega, še posebej mednarodno primerjalnega raziskovanja. Obilje posamičnih podatkov, prikazanih v teh knjigah (z le skromnimi označbami metodoloških okvirov), bo ostalo bralcu brez lastne zamisli in domišljije, brez osnovnega poznavanja metodologije in brez lastne kritičnosti, težko dosegljivo, morda zgolj raztreseno zrnje, zgolj razpršene posamične oznake, ki se ne bodo zlivale v prepoznavne zaznave, v predstave o strukturah in procesih, o interesih, hotenjih, vrednotenjih, pa tudi o stanjih in odnosih, kot jih zaznavajo, čutijo in izražajo ljudje v Sloveniji in v drugih družbah oz. družbenokulturnih okoljih (državah, regijah) v določenem časovnem preseku oz. obdobju. Metodološko in teoretsko usposobljenim raziskovalcem z lastno sociološko imaginacijo pa ponujajo iztočnico za poglobljeno analizo empiričnega gradiva na nacionalnih ali mednarodnih vzorcih.

Celoten knjižni projekt *Vrednote v prehodu* torej ni samozadosten, saj zavzetega bralca – raziskovalca – usmerja k iskanju in lastni poglobljeni analizi. Zapisano je: »če velja aksiom, da je človeka in družbo treba začeti proučevati pri zavesti in da zavest soustvarja stvarnost«, potem so te knjige – in še posebej peta, šesta in sedma – svojevrsten dokument za proučevanje zavesti, kot se oblikuje in izraža v slovenskem, evropskem in svetovnem družbenem okolju od konca osemdesetih let pa vse v današnji čas.

Strnjeno prikazovanje nizov podatkov po letih in obdobjih, za Slovenijo in v mednarodnih primerjavah, kaže na postopnost (pre-)oblikovanja in izražanja pogledov ljudi, na ključne družbene probleme in na razmere v času, na njihov položaj v različnih družbenih okoljih itd. Ker so v raziskavah zbrani odzivi na vidne, navzven zaznavne, v javnosti, v javnem mnenju prisotne pojave in izraze, nas to zlahka vodi k sklepanju o (ne-)kritičnosti, o (ne-)izraženosti bistva, o (ne-)konformnosti kot prevladujočem izrazu javne zavesti itd. Seveda pa v podatkih, če jih opazujemo globlje, v njihovem časovnem sosledju, v njihovem družbeno-kulturnem in socialnostrukturnem kontekstu, spoznavamo prevladujoča vrednotenja, razmerja, strukture, spreminjanje življenjskih razmer in možnosti, kot jih doživljajo ljudje, ter razlike oz. spremembe v oblikovanju in izražanju vrednot v različnih kulturnih okoljih, družbah, državah. Zaznavamo lahko spremembe v

prevladujočih pogledih, nekakšna valovanja v razpoloženjih, kritično razsvetljevanje položaja posameznikov, družin, skupin, narodov, družb itd.

Čeprav »javno mnenje«, ki je domneven predmet tega raziskovanja, ni izrazito stabilen družbeni pojav ter sta zanj značilni njegova vsakokratna situacijska, družbenokulturna, politična določenost in obdobja oz. časovna spremenljivost, nam odgovori na vprašanja, torej podatki, kažejo na razločljive težnje oz. vzorce prevladujočega mišljenja v določenem času, v določenem družbenokulturnem okolju, v določeni družbi ... (podobno: Mlinar, 1989).

Viri

- Almond, G. in S. Verba (1963), *The Civil Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Barnes, S. H., Kaase, M., et al. (1979), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Durkheim, E. (1963), *Pravila sociološke metode*. Savremena škola, Beograd.
- Ester, P., Halman, L. and de Moor R. (1993), *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Haller, M. (2002), Theory and method in the comparative analysis of values: critique and alternative to Inglehart. *European Sociological review* 18 (2): 139–58.
- Haller, M., Jowell, R., Smith, T. W. ed. (2009), *The International Social Survey Programme 1984–2009, Charting the globe*, Routledge, London-New York.
- Halman, L., Luijckx, R. and van Zundert, M. (2005), *Atlas of European Values*. Leiden: Brill.
- Inglehart, R. (1997), *Modernization and Postmodernization: Culture, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, New Jersey.
- Jowell, R. (1998), How comparable is comparative research? *American Behavioral Scientist* 42: 1968–77.
- Jowell, R. et al. (2007), *Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey*. Los Angeles, Calif.: Sage.
- Kaase M., Newton, K. (1995), *Beliefs in government*, Oxford University Press.
- König, R., (Hrsg), (1970), *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, 3. Auflage, DVT, F. Enke, Stuttgart.
- Mlinar, Z. in S. Splichal (1988), Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi. *Družboslovne razprave* 5 (6): 33–42.
- Mlinar, Z. (1989), *Razvojne težnje: pluralizem in povezovanje z razvitim svetom*. V: Toš, N., ured., *Slovenski utrip, Dokumenti SJM, FSPN*, Ljubljana.
- Mlinar, Z. (2006), Zgodovina Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja. *Družboslovne razprave XXII* (51): 7–28.
- Mlinar, Z. (2006), Ali se sociologija razblinja in/ali krepi? *Družboslovne razprave XXII* (52): 7–33.
- Müller, K. H., N. Toš (2009), *Towards New Frontiers in Comparative Survey Research*. V: *Three Roads to Comparative Research: Analytical, Visual, and Morphological*, ur. N. Toš in K. H. Müller: Wien: Edition Echoraum.
- Przeworski, A. & H. Teune (1970), *The logic of comparative social inquiry*. New York: John Wiley & Sons (Reprint: Malabar, Florida: R. E. Krieger Publishing Company, 1985).

-
- Scheuch, E.K. (1967), Society as a context in cross-cultural comparisons, in: *Social Science Information*, VI–5.
- Scheuch, E. K. (1968), The cross-cultural use of sample surveys: problems of comparability. V: Stein Rokkan (ed.): *Comparative research across Cultures and Nations*. Paris, The Hague: Mouton, str. 176–209.
- Scheuch, E. K. (1989), Theoretical implications of comparative survey research: Why the wheel of cross-cultural methodology keeps on being reinvented. *International sociology*, Vol. 4, No. 2: 147–167.
- Scheuch, E. K. (1990), The development of comparative research: Towards causal explanations. V: E. Øyen (ur.): *Comparative Methodology. Theory and Practice in International Social Research*. Sage, London, Newbury Park, New Delhi, str. 19–37.
- Smith, T. W. (2009), *The ISSP: History, Organization and Members, Working Principles and Outcomes, An historical-sociological account*. V: Haller, M., Jowell, R., Smith, T. W., *The International Social Survey Programme 1984–2009*, Routledge, London-New York.
- SSRC, Social Science Research Council (2006), *Fostering international collaboration in the social sciences: proposed strategies for the future*. Report of the Social Science Research Council.
- Toš, N. (ur.), P. Ph. Mohler (ur.) & B. Malnar (ur.) (1999), *Modern societies and values: A comparative analysis based on ISSP project*. Ljubljana, Mannheim: FSS, University of Ljubljana and ZUMA.
- Toš, N., Müller, K.H. (2009), *Three Roads to Comparative Research: Analytical, Visual, and Morphological*. Wien: Edition Echoraum.
- Toš, N., ured. (2010), *Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966–2010*, v: Toš-Müller, *Primerjalno družboslovje, Dokumenti SJM 17*, Ljubljana.
- Toš, N., Müller, K.H., ured. (2010), *Primerjalno družboslovje, Metodološki in vsebinski vidiki, Dokumenti SJM 17*, Ljubljana.
- Toš, N. (2010), *Od Durkheima do Descartesa: Primerjalna metoda v temelju družboslovnega raziskovanja*, v: Toš-Müller, *Primerjalno družboslovje*.

Mednarodni družboslovni anketni program ISSP (*International Social Survey programme*) in problemi primerjalnega družboslovnega raziskovanja

Mitja Hafner Fink

Uvod

Mednarodni družboslovni anketni program ISSP (*International Social Survey Programme*)¹ ima skoraj arhetipsko vlogo med sodobnimi kontinuiranimi mednarodnimi družboslovnimi anketnimi programi. Ko je bila leta 1985 v šestih državah izvedena prva raziskava ISSP, si verjetno njeni utemeljitelji niso predstavljali, da se bo v slabih tridesetih letih iz »skromnih« začetkov razvilo pravo globalno »gibanje«, ki sedaj povezuje raziskovalne institucije iz 50 držav po vseh celinah sveta. Z vztrajanjem na kontinuiranem letnem izvajanju raziskave in nenehni skrbi za metodološko ustreznost izvedbe in kakovost podatkov je program ISSP predstavljal tudi »navdih« za ustanovitev elitne Evropske družboslovne anketne raziskave (*European Social Survey – ESS*). Nedvomno ima ISSP eno od osrednjih vlog v razvoju sodobnega mednarodnega primerjalnega družboslovnega raziskovanja, ki se kaže tako skozi javno dostopno bogato podatkovno gradivo iz skoraj 30-letnega delovanja programa, kot tudi skozi bogate metodološke in organizacijske izkušnje, ki dajejo zgled drugim mednarodnim anketnim družboslovnim raziskavam.

S pojmom *primerjalno raziskovanje* v sodobni znanosti o družbi pokrivamo zelo raznolike prakse raziskovanja. Lahko gre za »poglobljeno« primerjavo delovanja dveh dobrodelnih društev, celovito primerjavo izvedbe volitev v Evropski parlament v dveh članicah Evropske unije, klasifikacijo evropskih držav glede značilnosti njihovih sistemov blaginje, ali pa za mednarodno anketno raziskavo stališč. Očitno gre za zelo široko paleto raziskovalnih praks, kar kaže tudi na to, da je pravzaprav težko razmejiti primerjalno raziskovanje družbe od raziskovanja družbe nasploh. Tako so razprave o problematiki primerjalnega sociološkega (in nasploh družboslovnega) raziskovanja vedno odpirale tudi vprašanje o tem,

1. Več na spletni strani ISSP: <http://www.issp.org/>.